

Klasik Sosyolojinin Şarkiyatçı Kaynakları: Marx ve Weber'in Karşılaştırmalı Bir İncelemesi

Lütfi Sunar*

Öz: Sosyoloji, bir ölçüde toplumlar arasındaki farklılıkları anlamaya çalışan karşılaştırmalı bir bilim olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, tarihsel olarak model olabilecek konumdaki Doğu toplumlarıyla karşılaştırmalar yapmak ve modern toplum biçimini onun karşısında konumlandırmak önemlidir. Bu süreçte sosyoloji, Şarkiyatçılığın bilgilerini derleyerek Avrupa toplumuna dair yeni açıklamalara temel oluşturmuştur. Dolayısıyla Şarkiyatçılığın gelişimi ve dönüşümü, sosyolojinin de dönüşümünü sağlamıştır. Bu dönüşümü, sosyolojinin iki karşı kutbu sayılan Marx ve Weber'in Doğu toplumlarına yaklaşımlarını, analizlerini ve kaynaklarını karşılaştırmalı bir biçimde incelediğimizde açık bir biçimde görebiliriz. 19. yüzyılın ortasında Şarkiyatçılığın henüz gelişme aşamasında olduğu dönemde yazan Marx, kısıtlı analizlerle büyük genellemeler yaparken; 20. yüzyılın başında Şarkiyatçı incelemelerin olabildiğince derinleştiği ve çeşitlendiği bir dönemde yazan Weber, detaylı analizlerle geniş karşılaştırmalar yapabilmektedir. Marx ile Weber, aralarındaki pek çok epistemolojik ve siyasi farka rağmen modern toplumu açıklarken Doğu toplumlarını kullanmada ve bunu gerçekleştirirken de Şarkiyatçı kaynakları sorgulamaksızın kullanma da ortaklırlar.

Anahtar Kelimeler: Şarkiyatçılık, Sosyoloji, Marx, Weber, Doğu Toplumlari.

Abstract: Sociology emerged as a comparative science, which basically tries to find out the differences between societies. Hence, it is important to make comparisons with Oriental societies that may serve as a historical model and situate the forms of modern society with regard to them. In this process, sociology has provided new explanations for European societies through working on the information gathered by orientalists. Therefore, the development and transformation of orientalism have also led to the transformation of sociology. This transformation can clearly be seen through a comparative examination of the approaches, analysis, and sources of Marx and Weber, who supposed to represent opposite poles in sociology. In the mid-19th century while orientalism was at the developmental stage, Marx made broad generalization with limited analysis. When oriental studies became specialized and diverse in the early 20th century, Weber made more extensive comparisons supported by detailed analysis. Despite the epistemological and political differences between Marx and Weber, they were of the same mind in their interpretations of modern society through Oriental societies and their unquestioning use of orientalist sources.

Keywords: Orientalism, Sociology, Marx, Weber, Oriental Societies.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

İletişim: Isunar@istanbul.edu.tr, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ordu Caddesi, 34459 Beyazıt, İstanbul.

Atf©: Sunar, L. (2011). Klasik sosyolojinin şarkiyatçı kaynakları: Marx ve Weber'in karşılaştırmalı bir incelemesi. *İnsan ve Toplum*, 1 (2), 29-56.

Sosyolojiyi ortaya çıkaran etkenler çeşitlidir. Ancak bu etkenler ne olursa olsun, modern toplumun gelişimiyle yakından alakalıdır. Sosyoloji, modern toplumu ortaya çıkaran karmaşa ve büyük dönüşümleri incelemek, topluma bir biçim ve düzen kazandırmak üzere ortaya çıkmıştır. Ancak işlevi bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda ortaya çıkan yeni toplum biçiminin dünya tarihi bağlamında açıklanması da ondan beklenenler arasındadır. Bu işlevi gerçekleştirme bağlamında sosyolojik düşünce, Şarkiyatçılıktan ciddi bir biçimde beslenmiştir (Coşkun, 2007). Şarkiyatçılığın ürettiği bilgiler, sosyolojinin modern toplumu açıklamasında başvurduğu karşılaştırmalar için bir zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla Şarkiyatçılığın gelişimi ve dönüşümü, sosyolojinin de dönüşümünü sağlamıştır.

Bu dönüşümü, sosyolojik düşüncenin iki önemli ismi Marx ve Weber'in çalışmaları üzerinden izlemek mümkündür. Onların Doğu toplumlarına dair kaynakları, sosyoloji ile Şarkiyatçılığın ilişkisini açık bir biçimde göstermektedir. Aynı zamanda bu kaynakların arz ettiği nitelikler, Şarkiyatçılığın modern Batı toplumunun açıklanmasında oynadığı merkezî rolü göstermektedir. 19. yüzyılın başında kısıtlı alanlarda üretilen Şarkiyatçı bilginin kapsam ve derinliğinin gelişmesi, sosyolojinin başvurduğu modellerin de detaylanmasını sağlamıştır. Bu kapsamda Marx daha kısıtlı kaynaklarla çalışırken Weber, geniş bir külliyata yaslanma imkânına sahiptir. Fakat ikisinde de değişmeyen temel nokta, Şarkiyatçılığın özünü oluşturan Doğu'nun ötekileştirilmesi yoluyla Batı'nın tanımlanmasıdır.

Marx ile Weber'in çalışmalarına temel karakterini kazandıran olgular, 19. yüzyıl Alman kültür dünyası ile yakından alakalıdır. Bu sebeple aşağıda, Şarkiyatçılıkla ilgili genel bir tartışmanın ardından Alman Şarkiyatçılığının gelişimi incelenmiştir. Böylece sosyolojik düşüncenin iki kurucusuna zemin teşkil eden bilgilerin oluşum süreci görülecektir. Ardından Marx ve Weber'in düşünce dünyasında Şarkiyatçılıkla girdikleri ilişkiler ve kaynakları hakkında bir tartışma yürütülmektedir. Sonuçta sosyolojik düşüncenin iki kutbu olarak tanımlanagelen bu iki düşünürün kaynaklarındaki benzeşmenin, sosyolojik düşüncenin mahiyeti bakımından yeri irdelenmektedir.

Almanya'da Şarkiyatçılığın Gelişimi

Batı'nın kendisini Doğu üzerinden tanımlaması, Antik Yunan'dan beri süregelen bir durumdur. Bu bağlamda 18. yüzyıldan itibaren Batı'da ortaya çıkmaya başlayan yeni toplum biçiminin de Doğu toplumları ile mukayeseli bir şekilde açıklanmaya çalışıldığını görmekteyiz. Aydınlanma döneminde Doğu toplumlarına yönelik artan bir ilgi söz konusudur. Zira Aydınlanmacılar, feodalite ve kiliseye karşı eleştirilerine dayanak olarak Doğu toplumlarından örnekler getirmektedirler. Ötekileştirme ile paralel gelişen bu tür bir açıklama, karmaşık bir Doğu algısının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Sunar, 2012). Ancak, bu karmaşık değerlendirmenin çerçevesi, yüzyılın sonun-

da belirginleşmeye başlamıştır. EVELLA burjuvazinin kilise ve feodalite karşısında siyasi üstünlüğünü kurması ile Doğu'dan örnekler getirilmesine neden olan siyasi mücadele ortamı etkisini yitirmiştir. Buna ek olarak Batı'nın dünya siyasetindeki konumunun etkinleşmesi ile birlikte Doğu modeli, aşılın bir biçim olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyıla gelindiğinde Doğu'ya, artık içerideki siyasi çekişmelerde değil, modern toplumun tanımlanmasında ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yeni dönemde seyyahların, diplomatların ve tüccarların aktardığı parçalı bilgilerin yerini uzmanların kapsamlı ve nitelikli araştırmaları almıştır.

Şarkiyatçılık, bir akademik disiplin olarak Batı'nın yeni gelişen egemenliğini destekleyecek bilgileri toplama aracı olarak ve daha da önemlisi modern toplum biçiminin açıklanmasında gerekli açıklamaları sağlayarak varlığını vazgeçilmez kılmıştır (Said, 1995, s. 21). Bu bağlamda 1850'ye kadarki dönemde ortaya çıkan ilk kurumlar, sonraki 50 yılda yerleşik hale gelmiş ve çeşitlenmiştir. Yüzyılın ilk yarısındaki bu Şarkiyatçı kurumsallaşmalar, üniversitelerde Doğu dil ve kültürlerine ayrılan kürsülerin sayılarındaki artışla paralel bir tarihî seyir takip etmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında ise giderek artan sayıda kürsü, yayın, topluluk ve fonlarla Şarkiyatçılık tam anlamıyla kurumsallaşmış ve yerleşik akademik disiplinler arasında yerini almıştır. Batı'nın dünya siyasetindeki üstünlüğü pekiştikçe Şarkiyatçılığın kapsamı genişlemektedir. 1870 sonrasında emperyalizmle birlikte Şarkiyatçılık popüler kültüre mal olmuştur (Bulut, 2002, s. 117; Coşkun, 2007, s. 166). Bu süreçte Doğu'ya dair genel araştırma kuruluşlarına ek olarak bölgelere, ülkelere adanmış araştırma kuruluşları kurulmuş; etnoloji, arkeoloji gibi yeni paralel disiplinler ortaya çıkmış; dergiler alt uzmanlıklara ayrılmış; üniversitelerde Şarkiyatçılığın ayrılan kürsülerin sayısı önemli miktarda artmıştır. Böylece geçmişin genel tarihsel çalışmalarının yerini, artık detaylı, incelenmiş ve nüfuz edici çalışmalar almıştır.¹ Bu yoğunlaşmaya bağlı olarak Dünya'nın her tarafından Şarkiyatçıları bir araya getirmekte ve bir paylaşım ortamı hazırlayan ilk Şarkiyatçılık kongresi, 1873'te Paris'te düzenlenmiştir. Bu gelişmelerle Şarkiyatçılık; sadece Fransa, İngiltere, Almanya ve ABD gibi büyük ülkelerde değil, daha ufak Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşmış, zamanla ülkeler arasında bir iş bölümü gerçekleşmiştir. Bu çerçevede özgün bir çizgiyi temsil eden Alman Şarkiyatçılığı, kendi özel koşullarına dayalı olarak özel bir gelişim seyri göstermiştir.

Ülkelerin sömürgecilikteki yeri, sömürgelelerinin konumu, sömürge tarzı ve Şarkiyatçılığın ülke içerisindeki gelişim macerası sebebiyle her bir ülkede değişik alanlar öne çıkmış, ülkeler arasında zımni bir iş bölümü gerçekleşmiştir. Fakat bu uzmanlaşma ülkeleri birbirinden ayırtmamış, aksine birleştirmiştir. Zira Wilhelm Holzbass'ın dile getirdiği gibi, Doğu'nun araştırılması söz konusu olduğunda Almanlık ya da İngilizlikten ziyade Avrupalılık belirleyicidir (Holzbass, 2004, s. 237-244, 239-243). Bu bağlamda Alman Şarkiyatçılığı, daha çok dil ve din araştırmaları ekseninde gelişmiş ve filoloji tarihi, İncil

1 1800-1950 yılları arasında Doğu üzerine kaleme alınan kitapların sayısının 60.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

ve dünya dinleri çalışmalarına yoğunlaşmıştır. İngiliz Şarkiyatçıların aksine Alman Şarkiyatçıların siyasi konulardan ziyade dinler ve dillerle ilgilenmelerinin arka planında, Almanya'nın sömürgeci bir ülke olmaması etkilidir.

Her şeyden önce Alman toplumunun ve kimliğinin oluşumunda, Şarkiyatçılık önemli roller oynamıştır (Hentch, 1996, s. 183; Murti, 2001). Bu noktada, özellikle Hindistan'a yönelik yoğun ilgi dikkat çekmektedir. 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başında Herder ve Hegel gibi tarih felsefecileri ve Schlegel gibi dil bilimciler, Schelling ve Schopenhauer gibi romantikler, Alman kimliğinin tanımlanmasında başvurulan *Ari* kökenleri Hindistan'da aramaktaydılar. Bu sebeple 19. yüzyıl boyunca Alman Şarkiyatçılığında Sanskritçe, Prakritçe ve Pali gibi Hint dilleri ve Brahmanizm, Caynizm ve Budizm gibi dinler konusunda ciddi bir uzmanlaşma söz konusuydu.²

Şarkiyat araştırmalarının Almanya'da ilerlemesinde ve bir disiplin haline gelmesinde, üç aşama mevcuttur. 1818-1848 yılları arasında görülen hızlı gelişme, yerini 1850-1870 arasında bir durgunluğa bırakmıştır. Ancak, bu durgunluktan sonra 1870 sonrasında Alman Şarkiyatçılığı yeni bir genişleme ve kurumsallaşma döneminde girmiştir. Başlangıçta yoğun bir şekilde diller alanında gelişen Alman Şarkiyatçılığı, bu dönemde dinler ve kültürler alanına doğru kaymıştır. 19. yüzyılın sonuna doğru alanın perspektifi genişlemiş, yeni disiplinler ve alt alanlar teşekkül etmiştir. Bu çerçevede, özellikle Almanya'nın 1880 sonrası değişen dış siyaseti önemli bir etkidir. Bu dönemden sonra Almanya, kendi iç meselelerine odaklanan bir devlet olmaktan çıkıp emperyal bir devlet olma yoluna girmiştir. Almanya'nın Afrika ve Ortadoğu'daki siyaset değişiklikleri alana dair bilgiyi gerektirmekteydi. Bu çerçevede Alman siyaseti gibi Şarkiyatçılığında da Mezopotamya'ya karşı özel bir ilgi söz konusudur. Sami dillerin bir alt dalı şeklinde Mezopotamya'nın eski uygarlıklarını araştıran bir alan olarak 1874-1875'te Asuroloji ve Mısır bilim'in doğuşu Alman Şarkiyatçılığında yeni bir aşamayı temsil etmektedir (Frahm, 2006, s. 74-94; Holloway, 2006; Wokoeck, 2008, s. 146-148, 161). Bir başka gelişme de arkeolojinin doğuşudur. Bütün Avrupa'da olduğu gibi, önce müzeler ortaya çıkmış ve tarihsel malzemelerin tarihsel bir gösterge olarak sergilenmesi fikri oluşmuştur. Avrupa'nın antik kökenleri ile ilgili Antik Yunan uygarlığına olan ilgi sebebiyle Yunanistan'da, Olimpos'ta kazılar gündeme gelmiştir. Bunu, Anadolu'da Helenik döneme dair kazılar, özellikle Bergama kazıları takip etmiştir. Buralarda bulunan "hazine"lerin sergilenmesi ile birlikte kamuoyunda arkeolojiye yönelik bir ilgi ve istek doğmuştur. Böylece Şarkiyat çalışmalarında arkeoloji önemli bir yere gelmiştir. Diğer taraftan, bu dönemde karşılaştırmalı dinler tarihi çalışmaları da müstakil ve hızlı bir gelişim göstermiştir (Kippenberg, 2005, s. 171). Özellikle Lutheran Protestan misyonerlerin Çin ve Hindistan'ın dinleri ile ilgili birincil kaynakları aktarması ile bu konuda ciddi bir ilgi ortaya çıkmıştır. Fakat aynı gelişme, İslam alanında gerçekleşmemiş; İslam

2 Alman Şarkiyatçılığının eğilimleri için bk. (Kontje, 2004).

çalışmalarının üniversitede kurumsallaşması hayli yavaş ilerlemiştir (Wokoeck, 2008, s. 164-166). Görüldüğü üzere Alman Şarkiyatçılığı, belirli alanlarda önemli bir derinleşme gerçekleştirmiştir. Alman Şarkiyatçıları, özellikle dilbilim ekseninde Hindistan, arkeoloji üzerinden Mezopotamya ve karşılaştırmalı dinler tarihi üzerinden de Doğu dinleri üzerine önemli çalışmalara imza atmışlardır.

Şarkiyatçılığın gelişim seyri, sosyolojinin modern toplum açıklamalarında Doğuya verdiği yerin de değişimini getirmiştir. Bu çerçevede Alman kültür dünyasının çocukları olan Marx ve Weber, Alman Şarkiyatçılığının özel ilgi ve gelişimlerinden etkilenip kendilerine sunulan bilgilerle analizler yaparak Batı düşüncesindeki özel yerlerini edinmişlerdir. Aşağıda her iki sosyologun Şarkiyatçılığın gelişi bağlamında Doğu toplumlarına dair kullandıkları kaynaklar incelenmekte ve karşılaştırılmaktadır.

Marx'ın Doğu Toplumlarına Dair Kaynakları

Foucault'nun tabiriyle, balığın su ile münasebeti neyse Marx'ın da entelektüel çevresi ile irtibatı odur. 19. yüzyılın düşünce ikliminde modernitenin açıklanması ile uğraşan bir düşünür olarak Marx'ın Doğu toplumlarına dair kaynakları, onu anlamak bakımından önem arz etmektedir. Ancak, Marx'ın bu kaynaklarını takip etmek hayli güçtür. Özellikle sağlığında yayımlanmamış eserlerinde kaynak gösterimi sorunludur. Bu bağlamda mektupları, peyderpey keşfedilen not defterleri³, ölümünden sonra Engels'in hazırladığı kitaplık listesi,⁴ eserlerindeki sınırlı sayıdaki atıfları ve dönemindeki kayıtlar sıkı bir şekilde taranarak oluşturulan kronolojik biyografiler⁵, onun Doğu

3 Marx ve Engels'in not defterlerini elinde bulunduran Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsünün yayımladığı *Karl Marx / Friedrich Engels Papers* not defterlerinin içeriğini göstermektedir. Marx'ın not defterlerinin numaralandığı ve içeriklerinin özetlendiği bu liste ile Marx'ın okumalarından neler aldığını, kaynakları ile münasebetini, kavramlarının ve analizlerinin kaynaklarını takip etmek mümkündür. bk. (International Institute of Social History, 2008).

4 1883'te Marx'ın ölümünden sonra kitaplarının yarısı Engels'e intikal etmiş, diğer yarısının büyük bir kısmı kızları Elanor ve Laura'ya ve kalanı da çeşitli dost ve akrabalara kalmıştır. Engels, kendisine kalan bu kitapları kendininkilerle birleştirerek bir listesini çıkartmıştır. Bu listede 2100 başlıkta 3200 cilt kitap sayılmaktadır. Daha sonra çeşitli kanallardan gelen kitaplarla birlikte bu kitaplar, Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne aktarılmıştır. Burada partinin kütüphanesiyle birleştirilen kitaplar, daha sonra tekrar ayrılmış ve ayrı bir kütüphanede saklanmaya başlanmıştır. Bu kitapların listesi ilk önce *Karl Marx: Chronik Seines Lebens* içindeki "Namen und Büchertitel" başlıklı kısımda (1934, s. 409-439) verilmektedir. 1967'de Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nün kütüphane müdürü Bruno Kaiser, yardımcısı Inge Werchan ile birlikte genişletilmiş bir şekilde bu kütüphanenin listesini yayımlamıştır. Kaiser, bu esere Marx'ın kitaplığının listesinin başına gelenleri de anlattığı bir giriş eklemiştir. (bk. Kaiser ve Werchan, 1967). Son olarak 1999'da - Marx-Engels Gesamtausgabe (MEGA) bünyesinde kitap listeleri, not defterlerinin listesi ve kitap kenar notları yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra keşfedilen yeni eser ve not defterlerini içermese de bu eser en tam olanıdır. bk. (Harstick, Sperl ve Strauß, 1999).

5 Marx'ın yaşamını gün gün gösteren zaman çizelgeleri arasında üç çalışma öne çıkmaktadır. bk. (Moskova Marx-Engels-Lenin Enstitüsü Ekibi, 1934; Draper, 1985; Manale ve Rubel, 1975;).

toplumları hakkındaki kaynaklarını anlayabilmemiz için elimizdeki önemli araçlardır. Şarkiyatçılığın yukarıda ele alınan gelişimi ekseninde Marx, 16. yüzyıldan itibaren üretilen seyahatnameler, sömürge görevlilerinin raporları ve eserleri, Aydınlanma düşüncüleri, İngiliz ekonomi politikçiler, başta Hegel olmak üzere Alman tarih felsefecileri ve 1870 sonrasında etnolojik çalışmalardan faydalanarak doğu toplumlarına dair çözümlerle bulunmuştur.

Marx'ın Doğu'yu Nitelemede Yöntemsel Kaynağı

Marx'ın genel toplumsal teorisi ve bu teori içinde Doğu toplumlarının yeri, onun yönteminin doğası etrafında anlaşılabilir. Marx, kendi yöntemini, idealist felsefenin zirvesi olarak gördüğü Hegel'in idealist diyalektiğine üretim biçimleri çerçevesinde maddi bir görünüm kazandırarak kurmuştur (McCarthy, 1988, s. 6-8; MacIntyre, 1968, s. 29-30). Bu çerçevede Marx'ın modern topluma ve dolayısıyla Doğu toplumlarına dair teorisi ve terminolojisinde, Hegel'in ciddi bir yeri vardır (Avineri, 1990, s. 165; Carver, 1990, s. 188; Cooper, 1925, s. 79-182; Hook, 1950, s. 15; McCarney, 2000, s. 56-78, 66).

Marx'ın Hegel diyalektiği ile ilişkisi inişli çıkışlıdır. Marx, 1844'te eleştirerek aştığını ilan ettiği Hegel'e daha sonra defaatle dönmek zorunda kalmış ve her dönüşünde, onun yöntemin kendisine çizdiği sınırlara daha fazla bağlanmıştı. Bu çerçevede 1853'ten itibaren kapitalizmin doğasına dair "İktisat" adını vermeyi düşündüğü eserine yoğunlaşan Marx, daha önce aştığını düşündüğü Hegel mantığına yeniden dönmek zorunda kalmıştır.⁶ Malzemesinin çok bol olduğu, fakat bir türlü kalıba döküp yazamadığı bu dönemde (Marx, 1983c, s. 226) Marx, Engels'e yazdığı bir mektupta (Marx, 1983b, s. 248) Hegel'in Mantık'ını tesadüfen yeniden okuduğunu belirtir. Marx, Mantık'ın kendi yöntem sorunlarını çözmede çok kullanışlı olduğunu, malzemeye yaklaşma metodu konusunda çok büyük faydasını gördüğünü dile getirmektedir. Hegel, ona temel kavramsal kategorileri formüle etmek üzere bir değerlendirme çerçevesi sağlamıştır.

Marx, Hegel diyalektiğini kullandığı için aynen onun yaptığı gibi, Doğu toplumlarını Batı toplumlarının anlaşılması ve bir tarihsel bağlama yerleştirilmesi için bir ayna olarak kullanmıştır. Bu çerçevede Marx, cevap aradığı esas sorusu olan kapitalizmin doğuşu ve doğasına Doğu toplumları üzerinden cevap vermeye çalışmıştır. Bu sebeple Marx, Doğu toplumlarına dair bir teori, bir açıklama geliştirmek uğraşında değildir. Marx'ın Doğu toplumları ile ilgilenmesinin temel gayesi, kapitalizm hakkında değillmesi aracılığıyla bir şeyler söyleme kaygısıdır.

6 Marx'ın bu dönemde aldığı notları Grundrisse olarak bilinmektedir. Onun Doğu toplumlarına dair en önemli incelemesini, *Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri*'ni içeren bu notlar büyük oranda *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital* için temel oluşturmaktadır. Özellikle 1970'lerden sonra Grundrisse'nin Marx'ın çalışmalarındaki bu merkezi konumu anlamaya başlanmıştır. (Detaylı tartışma için bk. Musto, 2008).

Değerlendirme Çerçevesinin Kaynağı: İlerleme ve Despotizm

19. yüzyılın düşüncesi, bazen eleştirel bir biçimde de olsa aydınlanmanın ürettiği temel kavram ve fikirler ekseninde şekillenmiştir. Bu çerçevede akılcı insan tarihsel ilerlemenin ve uygarlığın öznesi olarak kurgulanmakta; uygarlık ise medeni, gayrı-medeni ikilemi çerçevesinde Batıya tahsis edilmektedir.⁷ Marx'ın düşünsel gelişimini gerçekleştirdiği çevrelerde, Aydınlanmacıların fikirleri çok yaygın bir kullanıma sahiptir.⁸ Aydınlanmacıların tarih felsefeleri, Marx'a dünya tarihinin ilerlemeci doğasını kavramada bir bakış, İngiliz-İskoç aydınlanmasının ekonomi politikçileri de despotizmin iktisadi karakterine dair bir açıklama sunmuştur.⁹

Bu çerçevede Marx'ın aydınlanmacılardan aldığı temel fikir ilerlemedir. Aydınlanmanın ilerlemeciliği, kendisini en somut biçimde dünya tarihini çağlara bölerek incelemede gösterir. Diğer taraftan Aydınlanmacıların dünya tarihi hakkındaki spekülative fikirlerini sistematik bir felsefeye dönüştüren Hegel de Marx'ın ilerlemeci tarih nosyonunun diğer bir kaynağıdır. Marx, Hegel'in *Tarih Felsefesi* eserinde *Ruh*'un gelişimi ekseninde geliştirdiği tarihsel gelişim şemasını alarak kendi ekonomi politik yaklaşımıyla üretim biçimi kavramı ekseninde yeniden üretmiştir (Marx, 1980, s. 16, 1997a, s. 242). Marx, Aydınlanmacıların eski, orta ve yeni zamanlar şeklinde formüle ettikleri ve Hegel'de devam eden üç aşamalı tarihsel ilerleme şemasına dördüncü bir biçim olarak Asyatik toplumu eklemiştir. Bu çerçevede Marx, tarihsel ilerlemenin taşıyıcısı olarak gördüğü dinamik ve aktif Batı uygarlığının karşısına durağan ve pasif Doğu toplumlarını koyarak birbirine zıt iki model oluşturmuştur.

Marx, Doğu'nun toplumsal biçimini açıklayan temel bir öge olarak kullandığı despotizm kavramını da Aydınlanma düşüncesinden almaktadır. Aydınlanmacıların bazen olumlu bazen de olumsuz olarak kullandıkları despotizm kavramı, Aristo'dan beri Batı'da Doğu'yu değerlendirmede temel bir kavram olagelmıştır. Önce politik açıdan niteleme için kullanılan bu kavram, daha sonra bütüncül bir biçimde Doğu'yu tanımlayan ana fikre dönüşmüştür. Despotizm tezleri, Doğu'yu coğrafyanın sabitliği ekseninde coğrafi şartların belirlemeciliği ile açıklamaktadır. Marx, ilk önce Bernier'in seyahatnamesinden aktardığı bu kavramı aydınlanmacılardan, Hegel'den ve ekonomi politikçilerden aldığı fikirlerle kendi tarihsel materyalizm yaklaşımı çerçevesinde geliştirmiştir.

7 Bu çerçevede Marx'ın uygarlık görüşü, İskoç aydınlanmacılarından Adam Ferguson'un *An Essay on the History of Civil Society* isimli eserine dayanmaktadır. bk. (Marx, 1996, s. 133, 1 nolu dipnot ve s. 359; Marx, 1986c, s. 138, 79 nolu dipnot ve s. 368; s. 376, 76 nolu dipnot).

8 Marx'ın çocukluğu, yoğun bir biçimde Aydınlanma düşünürlerinin etkisinde olan babasının Aydınlanmacıların eserleri ile dolu kütüphanesinde geçmiştir.

9 Marx; Montesquieu, Smith ve Ferguson gibi Aydınlanmanın önemli isimlerini farklı zamanlarda birkaç kez okumuş ve çeşitli notlar almıştır.

Şark despotizmi fikrini Batı'da popülerleştiren Fransız doktor ve seyyah François Bernier (1620-1688), ilk elden örnekleri sağlaması bakımından Marx için de önemli bir yere sahiptir.¹⁰ Moğol Hanı'nın doktorluğunu yaptığı yıllardaki Hindistan'dan bahseden *Voyage dans les Etats du Grand Mogol* (1699) isimli eseri, Doğu toplumlarına dair pek çok konunun Marx'ın zihninde oluşmasını sağlamıştır. Marx'ın şark despotizmi tezleri etrafında doğrudan Bernier'den alarak kuramına kattığı en temel öge, toprakta özel mülkiyet olmadığı fikridir (Marx, 1983a, s. 333-334; 1995a, s. 90). Diğer taraftan despotik devletin karakteri, saray toplum ilişkisi ve şehirlerin yapısı gibi pek çok konuda ilk fikri, Marx ondan almaktadır¹¹ (Marx, 1976a, s. 591-592; 1979a, s. 127; 1979c, s. 182; 1997b, s. 69).

Batı'da, Doğu toplumlarına ve despotizme dair açıklamalarda Montesquieu'nun (1689-1755) önemli bir etkisi vardır. Onun *İran Mektupları* (1721) ve *Kanunların Ruhunu* (1748) adlı eserleri, Doğu'ya yaklaşımın şekillenmesinde öne çıkmaktadır. Her ne kadar Montesquieu'nün niyeti Doğu toplumları hakkında bir çözümlenme yapmaktan çok Doğu'yu bir ayna gibi kullanarak Fransa'daki monarşiyi eleştirmek olsa da başkaları gibi Marx da Montesquieu'nün fikirlerini aktararak¹² despotizm ve demokrasiyi karşılaştırmış ve bu fikirleri Doğu toplumlarının durağanlığını açıklamak için kullanılmıştır (Marx, 1975, s. 161).

Aydınlanma düşüncesi içinde Marx'ın Doğu toplumlarına dair diğer önemli bir kaynağı da şark despotizmi teorisini iktisadi terimlerle açıklayan İngiliz ekonomi politikçileri, özellikle Adam Smith'tir (1723-1790).¹³ *Ulusların Zenginliği* isimli kitabında Şark despotizmini iktisadi terimlerle ele alan ilk kişi olan Smith'e göre (1976, s. 729) Asya'nın geri kalmasının başlıca nedeni, devletin iktisadi hayatı kontrol etmesidir. Marx, Smith'ten Doğu'daki despotizmin en önemli tezahürünün yapay sulama (1976, s. 35-36) ve aynı vergi (1976, s. 683, s. 729-731, s. 837-840) olduğunu öğrenmiştir. Buna göre hükümdar gelirini üründen aldığı vergiden sağladığı için ürünü ve kendi gelirini artırmak üzere

10 Marx Bernier'i 1853'te Engels'in tavsiyesi ile okumuştur. Marx'ın Bernier'e dair aldığı notlar 64 nolu defterde (s. 62-65) kayıtlıdır.

11 Marx'ta bu fikirleri besleyen diğer bir seyyah da Robert Patton'dur (1809-1885). Marx, Patton'un *The Principles of Asiatic Monarchies* isimli kitabını 1853 Haziran'ında okumuş ve 66 no.lu deftere (s. 37-39) not almıştır.

12 Marx, Montesquieu'nun *Kanunların Ruhunu* adlı eserini ilk olarak 1843'ün Temmuz-Ağustos aylarında okumuş ve aldığı notları 16 no.lu deftere (s. 51-66) kaydetmiştir. Daha sonra 1858'de *Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı*'yı hazırlarken tekrar okumuş ve kısa notlar almıştır. (86 A defteri s.180). Son olarak 1867-1868'de okumuş ve yine kısa notlar almıştır (C Defteri, s. 30).

13 Marx, Adam Smith'in eserini ilk önce 1844'ün Mart-Ağustos aylarında Fransızcasından okumuş ve 20 Nolu deftere (s. 1-23) notlarını kaydetmiştir. Ardından Londra'da 1851 Mart'ında bu sefer İngilizcesinden okuyarak 44 (s.72-81) ve 45 (s. 1) nolu defterlere notlandırmıştır. 1856 tarihli 77 nolu defter (s. 1-2) yine Fransızcasından, (s. 12) İngilizcesinden notlar bulunmaktadır. Ayrıca, 1858-1862 tarihleri arasında tuttuğu 86 A numaralı defterinde (s. 171-172 ve s. 184-190) Fransızcasından ve aynı defterde (s. 195-203) İngilizcesinden uzun notlar mevcuttur. Bu da bize, Marx'ın Smith'in eserini daima elinin altında tuttuğunu ve dönüp dönüp baktığını göstermektedir.

sulama sistemi, yol ve taşıma kanallarının yapımı gibi bayındırlık işlerini yürütmektedir (1990, s. 695; Marx, 1998, s. 777). Fakat Marx'ın doğrudan Smith'ten aldığı en önemli nokta, üretimin genel koşullarının değişik toplumların gelişme derecesini gösterdiği fikridir (Marx, 1986a, s. 24; 1999, s. 24). Böylece Marx, üretim biçimi ekseninde geliştiği tarihsel aşamalar fikrini Smith'in insanlık tarihini geçim biçimleri ekseninde çağlara bölen yaklaşımı üzerine temellendirmiştir.

Temel Fikirlerinin Kaynağı

Marx, yukarıda ele alınan yöntemi ve temel fikri çerçevesi dâhilinde ilk Şarkiyatçı girişimlerin Doğuya dair ürettiği bilgileri derlemiş ve kendi açıklamaları içinde kullanmıştır. Bu çerçevede, Doğu toplumlarına dair teorilerini doğunun durağanlığı, köy topluluklarının içe kapalı durağan yapısı, şehirlerin olmayışı, bağımsız sınıfların gelişmeyişi gibi bir dizi Şarkiyatçı fikir etrafında detaylandırmıştır.

Marx'a göre, Doğu'da toplumsal hayatın merkezinde köy toplulukları vardır. Tarım ve zanaatın bir arada yürütüldüğü bu kendi kendine yeten köy toplulukları içe kapanıktır. Bu sebeple, toplumsal iş bölümü zayıftır. Şark despotizminin sürdürülmesinde önemli bir bileşen olan toplumsal iş bölümündeki bu zayıflık, durağanlığın da esas müsebbibidir. Zira oryantal despotizmin siyasal karakteri ile birleşerek şehrin ortaya çıkmasına engel olmaktadır.

Kendini yöneten ve kendine yeten köy toplulukları fikri, 18. yüzyılda Jean Chardin (1699-1779) tarafından ortaya atılmıştır. Buna göre, Doğu'da merkezî hükümet ile köyler arasındaki uzaklık, egemen güç ile köylerin birbiriyle düşük düzeyli ilişkisi, kendi kendini idare eden otonom köy topluluklarını doğurmaktadır. Sömürgelerin yönetimi tartışmasıyla iç içe gelişen bu fikir, 19. yüzyılda Avrupa düşüncesinde yerleşmiştir. Marx, köy topluluklarının doğasına dair temel fikirleri Bernier, Hegel ve Mill'den almış, Jones'tan ciddi bir biçimde beslenmiş ve bu konudaki detayları Wilks, Seçilmiş Komite'nin 5. Raporu, Metcalfe, Elphinstone, Campbell ve Raffels'tan aktarmıştır (Marx, 1986c, s. 372-373, 67 nolu dipnot; 1996, s. 363-364, 2 nolu dipnot). Marx'a göre köy topluluklarının içe kapanık yapılarının temeli, tarım dışındaki ihtiyaçları gören 12 meslek dalından zanaatkârın köyde bulunmasıdır¹⁴ (Marx, 1986c, s. 371-372; 1996, s. 362-363; Ayrıca bk. Marx, 1976a, s. 593-594; 1979a, s. 131). Zanaatkarların tarıma bağımlı olması dolayısıyla, uzmanlaşma ve değişme gerçekleşmemektedir.

14 Marx'ın değişik eserlerinde birkaç kez kullandığı köy ekonomisi ve köydeki meslekler fikrinin Batı'daki asıl kaynağı, 1806'da yazan Sir Thomas Munro'dur (1761-1827) (Dumont, 1966). Marx, listeyi 1812'deki *The Fifth Report from the Select Committee on the Affairs of the East India Company*'den aktarmaktadır. Aslında Marx, bu raporu okumamıştır. Çeşitli yerlerde bu rapora atıfla kullandığı fikirleri Wilks ve Campbell'den almıştır. Bu durum, *Kapital*'de açıkça görülmektedir. (Marx, 1986c, s. 371-372; 1996, s. 362-363).

Marx, 1870 sonrasında köy tartışmalarına yeniden dönmüştür. Özellikle eski Germen köy topluluğu *Mark* ile ilgili ortaya çıkan yeni kaynaklar ve tartışmalar, onu köy topluluklarıyla ilgili fikirlerini geliştirmeye yöneltmiştir (Marx, 1987c, s. 547-549; 1987d, s. 557-559; 1995b, s. 235-238). Diğer taraftan 1870 sonrası gelişen etnoloji çalışmaları da uygarlığın başlangıcındaki komünal köy fikrini açıklamak için Marx'ı heyecanlandırmıştır. Marx, bu çerçevede 1879-1882 yılları arasında Lewis Henry Morgan, Sir John Budd Phear, Sir Henry Summer Maine, Sir John Lubbock'un etnolojik çalışmalarını okumuş ve notlandırmıştır.¹⁵ Bu notlar, etnolojik malzemenin çeşitliliğine rağmen onun kendi fikirlerini destekleyecek argümanlar peşinde olduğunu gösterir. Bu dönemde eski komünizm ile ilgili fikirlerini geliştirmeye yarayan ve Batı köyünün gelişmeci karakterini öne çıkaran malzemeleri toplamıştır.

Okuduğu bu etnologlar arasında Morgan'ın yeri Marx için başkadır. Marx, Darwin'in kendi çalışmalarına doğa bilimlerinden sağladığını düşündüğü dolaylı destek gibi, Morgan'ın da insanlığın tarihine ve medeniyetin gelişmesine dair doğrudan malzeme desteği sağladığını düşünmüştür. Marx'a göre Morgan da kendileri gibi maddi koşulların değişimini çözümlyerek insanlığın değişimini açıklamakta; ilkel komünizmden sınıflı toplumun nasıl ortaya çıktığını verilerle göstermekteydi. Dolayısıyla Morgan'ın çalışması ilk aşamalara ilkel komünizmi, dolayısıyla ATÜT'ü koyma konusunda Marx'ı cesaretlendirmiştir.¹⁶

Marx'a göre, Doğu'da köydeki basit iş bölümü sebebiyle zanaatkâr tarıma bağımlıdır. İktisadi hayatta bir uzmanlaşma ve rekabet oluşmaz. Bu sebeple Doğu'da şehirler gelişmemiştir. Marx, Doğu şehirleri ile ilgili bulunabilecek en yetkin kaynak olarak gördüğü (1983a, s. 332; 1995a, s. 89) Bernier'den alarak şehirlerin saray etrafında gelişen köye bağımlı askeri kamplar olduğunu ileri sürmektedir (Marx, 1986a, s. 401-402; 1986c, s. 348 ve aynı yerde 27 nolu dipnot; 1989, s. 357; 1996, s. 338; 1999, s. 369). Bu ilişkinin devam etmesinin en önemli nedeni, pazarın oluşmamasıdır. İngiliz ekonomi politikçilerden beri aynı vergiler sebebiyle Doğu'da ekonominin parasallaşmadığı düşünülmektedir. Buna göre despotik karakteri sebebiyle Doğu'da vergiler aynı bir biçimde, bazen de angarya olarak toplanmaktadır. Marx, bu konudaki temel bakış açısını Bernier ve Smith'ten alıp çok önemseydiği Jones'un görüşleri doğrultusunda derinleştirmektedir (Marx, 1990, s. 699; 1998, s. 782).

15 Marx'ın 1880 Aralık-1881 Mart ayları arasında tuttuğu bu notları 146 nolu deftere kaydetmiştir: Lewis Henry Morgan, (1818-1881) *Ancient Society* (s.4-101); J.W.B. Money, *Java, or How to Manage a Colony* (s.102-130); Sir John Budd Phear, *The Aryan Village in India and Ceylon* (s.131-157); Sir Henry Summer Maine, *Lectures on the Early History of Institution* (s.162-199). Sir John Lubbock'un *The Origin of Civilization and the primitive condition of Man* isimli kitabına dair notları ise 1882 tarihli 150 nolu defterde (s.3-10) bulmaktayız. Krader, bu notları, 1974'te *The Ethnological Notebooks of Karl Marx* isimli eserde neşretmiştir.

16 Marx'ın Morgan'dan çıkardığı notlardan faydalanarak Engels'in 1884 yılında kaleme aldığı *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devlet'in Kökeni* isimli kitabı neredeyse temel eserlerden bile daha fazla önem ve yaygınlık kazanmıştır.

Marx, bu bağlamda Doğu'da bağımsız zanaatkâr ve tüccarın ortaya çıkmadığı tezleri üzerinden faydacılara dayanarak sermayenin oluşmadığını ispatlamaya girişir. Mill, Ricardo ve Jones, bu kapsamda modern toplum ve ekonomi hakkında ticaretin gelişmesi ekseninde çeşitli karşılaştırmalar yapmaktaydılar. Bu konuda Marx'ın en önemli kaynağı John Stuart Mill'dir.¹⁷ Marx, ondan alarak Doğu'da zanaatkâr ve tüccarın artı değere el koyan küçük yönetici azınlığın memuru olarak varlığını sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Parazit yönetici sınıf sebebiyle mal güvenliği olmadığı için tüccarlar, varlıklarını likitte (altın gibi) tutmakta ve kalıcı yatırıma dönüştürmemektedirler (Marx, 1986c, s. 146-149; 1996, s. 153-157). Marx, bu fikirleri destekler şekilde Bernier'e başvurarak Doğu'da servetin sermayeye dönüşmediğini dile getirmektedir (Marx, 1986b, s. 224; 1987a, s. 363; 1987b, s. 446; 1993, s. 151; 2003, s. 308). Böylece ona göre, Doğu'da, Avrupa'da olduğu gibi devletten bağımsız bir şekilde gelişen ticaret ve şehir ekonomisi ortaya çıkmamıştır.

Marx, defaatle okuduğu James Mill¹⁸ (1773-1836) ve Jones'tan Doğu'da toplumun gelişimin binlerce yıl önce donduğu, sadece fetihler neticesinde yöneticilerin değişiminden ibaret kısıtlı siyasi değişimlerin söz konusu olduğu fikrini almıştır (Marx, 1986c, s. 372-373; 1996, s. 363-364). İngilizlerin egemenliğini meşrulaştırmak ve kendi savdukları toprak sisteminin yerleştirilmesini sağlamak için ortaya atılan bu teorileri Marx, kendi sömürgecilik açıklamasının temeline koymuştur (Marx, 1986a, s. 417; 1999, s. 384-385). Asya'da özel mülkiyetin geliştirilmesi gerektiğini savunan ve bu bağlamda sömürgecilere özel görevler yükleyen J. S. Mill gibi Marx da Asya'nın durgunluğunun ancak dışsal etkilere aşılabileceğini düşünüyordu. Ona göre kıtlık ve canilik pahasına da olsa Hindistan'da özel mülkiyete geçiş için sömürgecilik gereklidir (Marx, 1979b, s. 217-218; 1976b, s. 598-599).

Tablo 1.
Marx'ın Doğu Toplamları İle İlgili Kaynakları

Konu	Kaynak
Şark despotizmi, coğrafi faktörlerin belirleyiciliği	Bernier, Montesquieu, Hegel, Smith, J.S. Mill, Patton, Custine, Machiavelli
Özel mülkiyetin yokluğu, ortak mülkiyet, toprakta devlet mülkiyeti	Machiavelli, Harrington, Bernier, Montesquieu, Jones, Smith, Patton, J.S. Mill, Raffles

17 Marx, J.S. Mill'in *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy* isimli eserini evvela 1845-1846'da (35 nolu defter s. 35-46) ve daha sonra 1856'da okumuştur (79 nolu defter s. 9-10 ve 77 nolu defter, s. 15).

18 Marx, Mill'in *Ekonomi Politğin Unsurları* isimli eserini ilk kez 1844-1845 yıllarında Fransızca okumuş ve 22 (s. 20-36) ve 23 nolu deftere (s. 15-20) notlandırmıştır. 1856'da tekrar Fransızca olarak okumuş 77 nolu deftere (s. 8 ve s. 13-14) not almıştır. 1858'de bu sefer İngilizcesinden tekrar okumuş ve notlar almıştır (77 A defteri, s. 154).

Fetih hakkı olarak toprağın egemene ait olması	Jones
Kamu işlerinin devlet tarafından görülmesi	Bernier, Smith, Mill
Durgunluk, durağanlık	Montesquieu, Hegel, Smith, Jones, Mill, J.S. Mill, Raffles
İzole köy toplulukları	Hegel, Jones, Wilks, Metcalfe, Elphinstone, Campbell, Raffles, 5. Rapor, Phear
Tarım ile zanaatın/imalatın tümleşikliği, endüstri üzerinde tarımın egemenliği	Smith, Bernier, Jones, Wilks, Campbell, Raffles, 5. Rapor
Bağımsız zanaatkarların ve tüccarların olmayışı, toplumsal iş bölümünün gelişmemesi	Bernier, Jones, Mill, J.S. Mill
Vergi ve kiranın aynılığı, aynı rant; üretkenliğin ve verimliliğin düşüklüğü	Smith, Jones; J.S. Mill
Şehrin yokluğu, şehir-köy ayrışmasının olmaması, şehirlerin köye bağımlı olması	Bernier, Jones
Genel kölelik; köleliğe benzer sosyal eşitlik	Hegel, Custine, Montesquieu
Angarya	Jones
Yargısal kısıtların yokluğu	Bodin, Bacon, Montesquieu
Dinin merkezî bir yer tutması	Hegel, Lubbock
Hukukun dinle ve ahlakla ikamesi	Montesquieu, Hegel
İlkel komünizm, köy toplulukları	Maurer, Morgan

Kaynak: Sunar, 2010, s. 100-101'den faydalanılarak geliştirilmiştir.

Görüldüğü üzere Marx'ın Doğu toplumlarına dair kaynakları çok çeşitli değildir. Marx, temel eserlerini kaleme aldığı dönemde henüz gelişme aşamasında olan sınırlı şarkiyatçı kaynakları kendi seçmeci tavrı sebebiyle daha da sınırlı hale getirmiş ve buralardaki bazı bilgileri aşırı bir biçimde genellemiştir.¹⁹ Bazen kaynaklarında bir köye ya da bölgeye dair bir gözlem notu Marx için bütün bir Doğu'yu –hatta onun Doğu'ya biçtiği coğrafi sınıra göre bütün Batı dışını– açıklayan bir fikre dönüşebilmiştir. Bu tür bir yaklaşımı, onun kapitalizmle ilgili bir çalışmasında görmek imkânsızdır. Örneğin Kapital'i inceleyen biri, Marx'ın tek bir noktayı göstermek için düzinelerce kaynağa başvurduğunu rahatlıkla görebilir. Yine benzer şekilde Marx'ın diğer pek çok konuda kaynakları ile olan eleştirel ilişkisini Doğu toplumları söz konusu olduğunda göremeyiz. Mesela kapi-

19 Marx'ın kaynakları ile bu ilişkisi çeşitli şekillerde eleştirilmiştir. Özellikle Mukhia (1985), Hambly (1982), Dirlik (1982), Habib (1985, 1999), Naqvi (1973) ve Lowe (1966) gibi çağdaş Hindistan ve Çin tarihçileri, onun pek çok fikrini ampirik olarak çürütmüşlerdir.

talizmin gelişimi söz konusu olduğunda, ciddi bir biçimde eleştirdiği ekonomi politikçilerin fikirlerini alıp herhangi bir biçimde eleştirmeksizin kullanabilmiştir. Marx'ın kaynakları ile bu ilişkisi, bu bölümün başında ele alındığı üzere onun yöntemsel kaynakları ve Doğu toplumlarına teorik modelinde verdiği yerle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

Weber'in Doğu Toplumlara Dair Kaynakları

Yukarıda ele alındığı gibi 1870 sonrasında Avrupa'da klasik Şarkiyat incelemeleri Sinoloji, Hindoloji gibi alt disiplinlere ayrılmış ve arkeoloji, etnoloji²⁰ ve karşılaştırmalı dinler tarihi gibi yeni alanlar ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan Şark'ın araştırılması, gündelik hayatın ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Devlet fonları Doğu'nun bütün detaylarıyla irdelenmesine tahsis edilmekte; müzeler açılmakta, kütüphaneler kurulmakta, sergiler ve fuarlar düzenlenmekte, şarka seyahatler tertip edilmekte ve koleksiyonerler insanlık müzesinin en nadir parçalarını Avrupalı seçkinler için toplamaktadır. Şark, Batı'nın kendi gelişmişliğini garanti altına alması için bir temaşa alanı olarak zihinlerde yeniden kurulmaktadır. Bu gelişmenin Weber'e sağladığı imkânlar saymakla bitmez. Weber, geniş lisan bilgisine dayanarak ailesinin ve akademik ortamının kendisine sağladığı imkânlarla Avrupa ve Amerika'da üretilen bilgilere hızlı bir biçimde ulaşabilmektedir.

Her şeyden önce Weber, Doğu'ya dair incelemelerini birincil kaynaklara dayanarak yapabileme imkânına sahiptir. Onun zamanına gelene kadar, özellikle dinlerle ilgili birincil kaynaklar Batı dillerine çevrilmişti. Bunlardan Max Müller'in editörü olduğu *Sacred Books of the East* dizisi, Weber için önemli bir kaynaktır. Bu dizide Konfüçyenzizm, Taoizm, Budizm ve diğer Hint dinlerinin pek çok klasik eseri çevrilmiştir. Bu tür dinsel metinlere ek olarak pek çok tarih eseri, yıllık, resmî doküman ve arşivler de çevrilmekteydi.

Diğer taraftan hemen hemen her alt alan için uzmanlaşmış araştırma kurumları ve bu kuruların özel neşriyatları mevcuttu. Weber; *Journal of the Royal Asiatic Society*, *Journal Asiatique*, *Zeitschrift der Deuschchen Morganlandischen Gesellschaft*, *Journal of the Asiatic Society of Bengal* ve *Journal of the American Oriental Society* gibi önemli Şarkiyat dergilerine erişebilmekte ve tartışmaları takip edebilmekteydi. Bu tür genel dergilerin yanı sıra, onun eserlerinde *Journal of the North China Branch of Royal Asiatic Society*, *Journal Asiatique*, *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, *China Review*, *Journal of Peking Oriental Society*, *Revue e l'Histoire des Religions*, *Journal of the Peking Royal Society*, *Indian Antiquary*, *Epigraphia Indica* gibi özel alan dergilerine de atfılar

20 Weber, gelişen etnolojiden yeterince faydalanmadığını itiraf eder. (Weber, 1988, s. 68; 2009, s. 218). Bunda onun çalışmalarındaki yönelim belirleyicidir. Coşkun'un (2008, S. 11-26) belirttiği gibi, Batı'da "öteki"ne dair çalışmalarda yerleşik olan ötekinin ele alınması ile yerleşik olmayanın ele alınması arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu farklılaşma neticesinde Şarkiyatçılık, yerleşik ötekini inceleyen bir bilim alanı iken yeni ötekini incelemek üzere de etnoloji ortaya çıkmıştır. Çalışmalarında Mezopotamya, Mısır, Hint, Çin ve İslam toplumları gibi yerleşik olan ötekini ele alan Weber, bu sebeple etnolojik bilgilere ihtiyaç duymamış olabilir.

mevcuttur. Weber, bu dergilerin yanı sıra Sömürge idarelerinin tuttuğu istatistiki bilgileri, resmî ve özel raporları, akademik tezleri de yoğun bir biçimde kullanmaktadır.

Weber'in Teorisinin Kaynakları

Weber, Batı'da kapitalizmin doğuşunu Protestanlık ekseninde iktisadi etiğin gelişimi ile ilintilendirerek açıkladığı için diğer uygarlıklarla karşılaştırmalarında da bu noktadan hareket etmiştir. Dolayısıyla Hindistan, Çin, Antik Mezopotamya ve İslam toplumları ile ilgili çalışmalarını, dinî etiğin gelişimi ekseninde incelemiştir. Bu bakımdan Weber'in kaynakları arasında yeni gelişen karşılaştırmalı dinler tarihi çalışmaları özel bir yer tutar. Batı tarihinin bütüncül bir biçimde resmedilmesi için Orta Çağ incelemelerinin öne çıktığı bu dönemde, karşılaştırmalı dinler tarihi araştırmaları ile modern Batı kültürü analizini birleştirmek yaygın bir akademik tutumdur (Kippenberg, 2005, s. 171). Kendilerine Max Müller'in "Bir dini bilen hiç birini bilmez!" cümlesini slogan eden bir grup Protestan teologun çevresinde yer alan (Schmidt-Glitzler, 1993, s. 349-350) Weber, kendi teorilerini inşa ederken Troelsch, Wellhausen ve Siebeck'ten ciddi bir biçimde beslenmiştir. Bu uzmanlar, ona dinin "dünyayı reddetme" olduğu ve bu bakımdan Protestanlığın dinî düşüncenin zirvesini teşkil ettiği fikrini kazandırmışlardır.

İnşa etmeye çalıştığı modernite teorisi dâhilinde Weber'in Doğu toplumlarında dair incelemelerinde dayandığı temel nokta, Marx'ta olduğu gibi şark despotizmi tezleridir. Weber'in dönemine gelindiğinde, Doğu'nun despotik karakteri, ilk kaynakların yüzeysel yargılayıcı tonunu aşır yüzlerce inceleme, seyahatname ve edebî eserin katkısıyla genel geçer bir düşünceye dönüşmüştü. Batı'da modernitenin yerleşik hale gelmesi ile Doğu, bütüncül bir biçimde geri kalmaya mahkûm bir form olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Öncekilerin, bazen karşılaştırma modeli olarak başvurdukları Doğu toplum biçimi, artık bütünüyle arkaik bir biçim olarak resmedilmektedir.

Weber'in Fikirlerinin Kaynakları

Weber, Şarkiyatçı düşüncenin kalıpları, kavramları ve kaynakları doğrultusunda *Dünya Dinlerinin İktisadi Etiği*'ni incelemeye girişmiştir. Bu bağlamda Hint Dini, Çin Dini, Antik Mezopotamya ve İslam ile ilgili geniş incelemeler yapmıştır.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Almanya'da Çin'e yoğun bir ilgi mevcuttu. 18. yüzyılda Cizvitlerin başlattığı araştırmaları, 19. yüzyıl boyunca Alman Lutheran misyonerleri sürdürmekteydiler. Weber'in ciddi bir biçimde etkilendiği Legge, Soothill ve de Groot gibi misyonerler, Cizvitlerin aksine Çin ahlakı hakkında daha şüpheli ve yargılayıcıydılar (Jones, 2001, s. 99-119). Bu bağlamda Weber'in Çin dini ve toplumu ile ilgili temel kaynakları, Hollandalı Sinolog Jan Jakob Maria de Groot (1854-1921), Alman Sinolog Otto Franke (1863-1946) ve Fransız Sinolog Édouard Chavannes (1865-1918) ve Père Albert Tscheder (1844-1912). Groot'nun eserlerine dayanarak Weber; atalar kültürü, gök inancı, hükümdarın ritüelsel konumu, yaşlıların dinî konumları, Çin dininde hoşgörü gibi temel

çözömlmelerini gerçekleştirmiştir. Alman Sinolojisinde önemli bir isim olan Franke'nin Die Kultur der Gegewart serisindeki eserlerinden Çin'in toplumsal ve siyasal yapısı hakkında faydalanmıştır (Weber, 1968, s. 250). Weber, Chavannes'ın birincil kaynak çevirilerinden özellikle faydalanmaktadır. Tschepe'nin Çin eğitimcilerinin gelişimi ve özellikleri konusundaki fikirleri de Weber tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bu dört temel kaynağa ek olarak Çin dini ile ilgili çeşitli önemli konularla ilgili temel fikirlerini başka isimlere de dayandırmaktadır. Konfüçyenlik ve Taoizm dinleri ve etikleri için Çek Sinolog Rudolf Dvořák'a (1860-1920), Taoizmle ilgili Fransız Sinolog Paul Pelliot (1878-1945) ve Wilhelm Grube'ye (1855-1908) ve totemizm ile ilgili Martin Quistrop'a başvurmuştur.

Tablo 2.*Weber'in Çin'le İlgili Kaynakları*

Konu	Kaynak
Çin dini ile ilgili kaynakları	Jan Jakob Maria de Groot, Édouard Chavannes, Otto Franke
Konfüçyenlik ve Taoizm	Rudolf Dvořák, Wilhelm Grube
Totemizm	Martin Wilhelm Christlieb Quistrop
Çin okumuşlarının gelişimi ve özellikleri	P. Albert Tschepe
Toprakta yapay sulama	Johann Heinrich Plath
Görev timarları	Édouard Chavannes
Angarya sistemi	Ernest Alabaster, Ariel Stein, Édouard Chavannes
Aynı vergiler	Edouard Biot
Timara dayalı toprak sisteminin mali sistemin bir parçası olması	N. J. Kochanovskij, A. J. Iwanoff
Arazinin aşiretin/boyun mülkiyetinde olması	Bumbailiff, Wen Hsian Liu
Çin şehri	Johann Heinrich Plath, Eugène Simon, Nyok Ching Tsur
Loncalar	Hosea Ballou Morse, MacGawen, William C. Hunter
Çin köyü	Arthur Henderson Smith
Aşiretin/boyun yaşlılar tarafından yönetilmesi	A.J. Iwanoff
Modern Çin'de sosyal hayat	Ferdinand von Richthofen, Arthur von Rosthorn, Robert Kennaway Douglas, David J. Singer, Joseph Edkins
Para sistemi	Hosea Ballou Morse, Hosea Ballou Morse, Francis Lister Hawks Pott, A. Théophile Piry, Joseph Edkins, W.P. Wei, Edward Harper Parker
Çin Genel Tarihi	August Conrady, Edward Harper Parker, Friedrich Hirth

Kaynak: Sunar, 2010, s. 162-164'ten faydalanılarak geliştirilmiştir.

Yukarıda değinildiği üzere, Almanya için özel kültürel konumu sebebiyle yüzyıl boyunca Hindistan hakkında detaylı araştırmalar yapılmıştır. Dolayısıyla Weber, çalışmalarını Hindistan'ın toplumsal, siyasi ve dinî yaşantısı hakkında zengin kaynaklara dayanarak yapabilmektedir. Bu çerçevede Weber, Hindistan'ın doğal, tarihsel, iktisadi, sosyal ve kültürel koşulları hakkında Sir William Wilson Hunter'ın (1840-1900) 20 ciltlik *The Imperial Gazetteer of India*'ya sıklıkla başvurmaktadır. Weber'in Hindistan'a bakışı, temelde Alman Hindolog Hermann Oldenberg'e (1854-1920) dayanmaktadır. Weber, filolojik çalışmaları ile Hindolojiye akademide alan açan Oldenberg'den Hint dininin büyüsel karakteri, büyü ve kurbanın dindeki yeri, dinin teolojik boyutları ve sosyal etkileri gibi pek çok temel görüşü almıştır. Weber, onun görüşlerinden hareketle Jainizm ve Budizmin dünyayı reddeden birer din karakteri arz ettikleri fikrini oluşturmuştur. Bu, onun Hindistan'ın toplumsal tarihini değerlendirmesinde çok temel bir noktayı teşkil etmektedir. Weber, benzer şekilde Amerikalı Sanskritçe uzmanı Edward Washburn Hopkins'ten (1857-1932) de şehirlerin ve loncaların yapısı, dinî mezhepler, Jainizmin yükselişi, Hindu kutsal savaşlarının doğası ve rahipliğin yapısı konularında faydalanmıştır.

Tablo 3.
Weber'in Hindistan'la İlgili Kaynakları

Konu	Kaynak
Hindistan'la ilgili genel kaynaklar	William Wilson Hunter, Moritz Wintemitz
Hint dini ve sosyal sistemi	Hermann Oldenberg, Albrecht Weber, Horace Hayman Wilson, Edward Washburn Hopkins, Auguste Barth, Monier Williams
Brahmanlık	Maurice Bloomfield, Ramkrishna G. Bhandakar
Caynizm	Sinclair Stevenson, Armand Albert Guerinot, Edward Balfour, President Hörnle, John Campbell Oman
Budizm	Caroline Rhys Davids, Hermann Oldenberg, Alfred Roussel, Louis Étienne Joseph Marie de La Vallée Poussin, Heinrich Friedrich Hackmann, Emile Senart, Ananda Maitreya, Vincent A. Smith, Léon de Milloué
Hinduizm	Rudolph Otto Franke
Patrimonial yapının oluşumu ve bürokrasinin gelişimi	Horace A. Rose, Vincent A. Smith, Raymond West & Georg Bühler
Kast sisteminin kökeni ve işleyişi	Emile Senart, Célestin Bouglé, John Collinson Nesfield, Jervoise Athelstane Baines, Baden Henry Baden-Powell
Hindistan tarihi	Richard Fick, Vincent A. Smith, James Grant Duff, Paul Horn
Hint toplumsal yapısı	Richard Pischel & Karl Friedrich Geldner

Hint hukuk sistemi	Julius Jolly, Raymond West & Georg Bühler, V. Kanakasabhai
Hint bilimi	Brajendra Nath Seal, Thakore Sahib of Gondal, August F. Hoernle, Bruno Liebich, Georg Bühler, Narendra Nath Law
Hint Felsefesi	Paul Deussen, Richard Garbe, Archibald Edward Gough
"Konuk halklar" fenomeni	Shridar V. Ketkar
Hint köyü	Baden Henry Baden-Powell, James Grant Duff
Loncalar, zanaatkârların kamu hizmeti için çalışması	Ananda K. Coomaraswamy
Hint manastırlarının arazisi ve bunun yönetimi	John Campbell Oman

Kaynak: Sunar, 2010, s. 167-169'dan faydalanılarak geliştirilmiştir.

Weber'in bir dünya dini olarak İslam'la ve İslam toplumları ile ilgili çeşitli çözümleri mevcuttur. Özellikle Hristiyanlık ve Yahudilikle benzer kökenlere sahip olması, Protestanlığın arz ettiği özellikler için bir karşılaştırma noktası olması dolayısıyla Weber, İslam'a sık sık değinir. Aynı zamanda İslam analizine temel teşkil edecek fikirler, antik Mezopotamya hakkındaki çeşitli değerlendirmelerinde (Weber, 1988, 2003, 1967) rastlamak mümkündür. Fakat Weber'in Hint, Çin ve Yahudilik'te olduğu gibi İslam'ı ele alan müstakil bir değerlendirmesi yoktur. Weber'in İslam'la ilgili müstakil bir incelemeye girişmemesinin en önemli nedeni, yukarıda değinildiği gibi İslamiyat'ın, Hindoloji veya Sinoloji ile kıyaslandığında hayli geç bir gelişim göstermesidir. Weber'in İslam toplumlarını değerlendirebileceği temel fikirleri derleyebileceği kaynaklar oluşmuş olsa da İslam'a dair ampirik dayanakları kurabileceği zenginlik ve derinlik henüz mevcut değildir. Onun doğrudan İslam'la ilgili çözümlenmeleri, daha çok *Ekonomi ve Toplum*'da yer alır. Ancak, bu eserde (Hukuk Sosyolojisi kısmı hariç) diğerlerinde olduğu gibi sıkı bir kaynak gösterimi mevcut değildir.

Bu çerçevede Weber, dönemin yaygın düşüncelerinden ve eserlerinden etkilenecek İslam'ı ve İslam toplumlarını Şarkiyatçılığın genel kalıplarından değerlendirmiştir. Weber'in İslam hakkındaki bakış açısı *A. von Kramer, Theodor Nöldeke, Ignaz Goldziher, Carl Heinrich Becker, Joseph Kohler ve Christian Snouck Hurgronje* gibi ilk nesil İslamiyatçılar, *Julius Wellhausen* gibi dinler tarihçileri ve *Leopold von Ranke ve Jacob Burckhardt* gibi tarihçiler tarafından şekillendirilmiştir. Bu kaynaklar arasında Macar İslamiyatçı Ignaz Goldziher'in (1850-1921) yeri başkadır. Weber'in dinle ilgili düşüncelerini şekillendiren Wellhausen'in genel dinler tarihi yaklaşımına paralel değerlendirmeler yapan Goldziher'e göre, İslam, Yahudilik ve Hristiyanlığı taklit ederek oluşturulmuştur. Ancak, onun Hristiyanlık'tan aldığı riyazet idealleri, İslam'ın kısa sürede bir savaş ve fetih dini haline gelmesi ile etkisini kaybetmiştir. Weber'in önemli kaynaklarından

olan Hollandalı İslamiyatçı Christiaan Snouck-Hurgronje (1857-1936) de benzer temel değerlendirmelere sahiptir. Weber, ondan ayrıca İslam şehirlerinin kabilesel karakteri hakkında bilgiler almaktadır. Alman İslamiyatçı Carl Heinrich Becker'den (1876-1933) ise İslam toplumlarının sosyal, siyasi ve iktisadi yapısını açıklamak üzere faydalanmaktadır. Bir dönem Prusya Eğitim Bakanlığı da yapan Alman Şarkiyatçılığında önemli bir yeri olan Becker, Yakın Doğu'daki tımarlı feodalizm ve İslam toplumlarının iktisadi yapısı hakkında Weber'in önemli bir kaynağıdır (Weber, 1978, s. 261, 380, 1096-1097).

Tablo 4.
Weber'in İslam'la İlgili Kaynakları

Konu	Kaynak
İslam toplumlarının dinî, siyasi ve sosyal yapısı	Ignaz Goldziher, Julius Wellhausen, Carl Heinrich Becker, Theodor Nöldeke, Henri Lammens
İslam hukuku	Joseph Kohler, Richard Schmidt
İslam şehirleri	Christian Snouck Hurgronje

Kaynak: Sunar, 2010, s. 173'ten faydalanılarak geliştirilmiştir.

Görüldüğü üzere Weber, Doğu toplumlarına dair ciddi bir çeşitliliğe ve derinliğe sahip kaynaklara sahiptir. O, bu kaynaklara dayanarak Doğu toplumlarına dair incelemeler yapmıştır. Ancak, Weber'in incelemeleri, ona kaynaklık eden Şarkiyat çalışmalarını kat kat aşan etkilere sahiptir. Kendi anlayışçı sosyolojisinin bir dizi kuralını ihmal ederek Weber, bu kaynaklardan aldığı fikirleri genelleştirmiş ve teorik bir açıklamaya dönüştürmüştür. Bu yorumlama çerçevesi, onun yirminci yüzyılın sosyal bilimlerinin temelinde yer almasını sağlamıştır. Onun modeli, uzunca bir süre modernleşme ve Batı dışı toplumları değerlendirmede en temel yaklaşım olmuştur.

Sonuç: Moderniteyi Açıklayan Sosyoloji ve Şarkiyatçılık

Şarkiyatçılık, 19. yüzyılda Batı'nın Doğu'ya egemenlik kurması ve kendisini tanımlaması çerçevesinde gelişmiştir. Şarkiyatçı, Doğu'yu incelenmiş ve denetim altına alınmasına yardımcı olmuş ve daha da önemlisi onun üzerinden Batı'nın kedisini ifade etmesini sağlamıştır. 19. yüzyılın başında modern toplumu inceleyen bir bilim olarak sosyolojinin Şarkiyatçılığa paralel bir biçimde doğması, ilginç işbirliklerinin oluşmasına yol açmıştır. Bir tarafta Doğu'yu, diğer tarafta da Batı'yı inceleyen bu iki alan, birbirine bağlı gelişmiştir. Avrupa'nın çağdaş kimliğini doğrulamak ve insanlığın kökenlerini açıklamak üzere sıkça başvurulan dünya tarihini aşamalandırma ve bu aşamalarda ortaya çıkan toplum tiplerini tasnif etme uğraşında Şarkiyatçı inceleme hayati roller oynamıştır. Şarkiyatçılık, tarih felsefecilerine ve sosyolojinin kurucularına modern toplumun en ileri aşama olarak tasvir edilebilmesi imkânını sunarak kendi hayati işlevini gerçekleştirmiştir.

Dolayısıyla Şarkiyatçılık gelişip derinleştikçe sosyolojinin çözümleme çerçevesi de genişlemiştir. Bunu 19. yüzyılın ortasında, Şarkiyatçılığın henüz gelişme aşamasında olduğu dönemde yazan Marx ile 20. yüzyılın başında Şarkiyatçı incelemelerin olabildiğince derinleştiği ve çeşitlendiği bir dönemde yazan Weber'in kaynaklarını ve çözümleme çerçevelerini incelediğimizde açıkça görebiliriz. Sosyolojinin bu iki kurucusu, modern toplumun dünya tarihsel bir açıklamasını yapmak için Şarkiyatçı bakış ve kaynaklara dayanarak Doğu toplumlarına yaklaşmışlardır.

Marx; Aydınlanmacılar, seyyahlar ve sömürge görevlilerinin daha bireysel çalışmalarına dayanmak durumundayken Weber, uzmanlaşmış detaylı kaynaklara sahiptir. Onun zamanına gelindiğinde Şarkiyatçı, çoktan devlet fonlarını kullanan bir uzmanla dönüşmüştür. 1870 sonrası başlayan emperyalist yayılmanın, dünya üzerinde tesis edilen hegemonyanın tesiri ile alt disiplinler oluşmuş, pek çok kaynak tercüme edilmiş, hatta orjinalleri Batı'ya taşınmış, büyük müzeler ve kütüphanelerde sergilenmeye başlanmıştır. Şarkiyatçı, tesis edilen bu egemenliğin verdiği rahatlıkla nüfuz edici geniş araştırmalarını yaparken, sosyolog da artık yerleşik hale gelen modernite hakkında daha geniş kapsamlı açıklamalar geliştirebilmektedir. Doğu'ya dair bilgi derinleştikçe Batı'nın açıklanması derinleşmektedir. Bunu Marx'ın kendi teorisinde Doğu toplumlarına biçtiği yerle Weber'in teorisini karşılaştırdığımızda görebiliriz. Marx bir karşılaştırma modeli olarak zayıf kaynaklara dayanarak muhayyel bir Doğu inşa ederken Weber, detaylı ampirik kaynaklara dayalı tamamen ötekileştirilmiş bir Doğu'yu oluşturur. Onun kaynakları daha çeşitli, detaylı ve derin olmasına rağmen perspektifi ayırdır: Onun teorisinde Doğu, doldurulamaz bir boşlukla Batı'dan ayrılmakta; Batı'nın biricikliği garanti altına alınmaktadır.

Kaynakları kullanışı bakımından daha çok eleştirilen Marx'tır. Onun basit ve yüzeysel bilgilerden hareketle büyük genellemeler ve teorileştirmeler yapması çoğunlukla eleştirilmiştir. Marx'ın, kaynaklarının sıhhatini sorgulamaksızın kullanması, önemli bir problemdir. Ancak bundan daha önemli bir problem bulunmaktadır: Marx, Doğu'yu bir değilleme aracı olarak inşa ettiğini inkâr etmez; bunu gerekli görür. Dönemin Doğu'ya bakışını devralan Marx'ın, bunu önemli bir sorun olarak görmediğini söyleyebiliriz. O, Doğu'yu değil Batı'yı açıklama peşindedir. Ona göre Doğu'nun gelecek açısından bir önemi yoktur. O, sadece dönüştürülecek pasif bir nesnedir. Bu sebeple de ona dair bilgilerin doğrulanmasına çok fazla ihtiyaç yoktur.

Ancak Weber, teorik olarak ötekileştirilen Doğu'nun geri kalmışlığının ampirik bir açıklanmasını da geliştirme peşindedir. "Sadece" Batı'ya ait olan modernite karşısında Doğu her şeyiyle farklıdır. Dinler tarihinden, arkeolojiden, Şarkiyatçılığın Sinoloji, Hindoloji, Asuroloji, İslamiyat gibi alt disiplinlerinden faydalanarak Weber, kendi yönetsel kurallarına riayet etmeksizin istisnasız bir geri kalmışlığın mükemmel bir modelini kurar. Onun ampirik kaynaklara dayanan bu açıklaması, Marx'ınki kadar eleştirilememiştir. Zira onu eleştirmek için daha derinlere inmek, sadece kaynaklarını değil,

teorisini de çözümlemek gerekmektedir. Batı'nın açıklanmasında Doğu'nun kullanılması, Weber ile teorik bir mükemmelliğe ulaşmıştır. Bütün çağdaş sosyolojinin üzerine temellendirildiği kavramsal zemini sorgulamak anlamına gelen bu projeye girişen kimse çıkmamış; daha sınırlı bir eleştirilerden ibaret kalmıştır.

Marx ile Weber'in Şarkiyatçı kaynakları kullanmaları, bize sosyolojinin bir bilim olarak esas işlevini göstermektedir. Sosyoloji, modernitenin açıklanması ve diğer toplum biçimleri karşısında en ileri biçim olarak konumlandırılması işleviyle donanmıştır. İkisinin de sorgulamaksızın kullandığı Şarkiyatçı kaynaklar eşliğinde inşa ettikleri açıklamaları, Şarkiyatçı açıklama gelenekleri içinde yerlerini almıştır.

Kaynakça

- Avineri, S. (1990). The Hegelian origins of Marx's political thought. In B. Jessop & C. Malcolm-Brown (Eds.), *Karl Marx social and economic thought, critical assesments* (Vol. 1, pp. 154-168). London: Routledge.
- Bulut, Y. (2002). *Oryantalizmin eleştirel kısa tarihi*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Carver, T. (1990). Marx and Hegel's logic. In B. Jessop & C. Malcolm-Brown (Eds.), *Karl Marx social and economic thought, critical assesments* (Vol. 1, pp. 188-203). London: Routledge.
- Cooper, R. (1925). The logical influence of Hegel on Marx. *University of Washington Publications in Social Sciences*, 2 (2), 79-182.
- Coşkun, İ. (2007). Öteki ile karşılaşmalar gezi edebiyatı ve şarkiyatçılık. In L. Sunar (Ed.), *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu* (s. 159-168). İstanbul: İBB Kültür İşleri Müdürlüğü Yay.
- Coşkun, İ. (2008). Sosyoloji, antropoloji, şarkiyatçılık ve öteki. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (16), 11-26.
- Dirlik, A. (1982). Chinese historians and the Marxist concept of capitalism: A critical examination. *Modern China*, 8 (1), 105-132.
- Dumont, L. (1966). The "Village Community" from Munro to Maine. *Contributions to Indian Sociology*, 9, 67-68.
- Habib, İ. (1985). Classifying pre-colonial India. *Journal of Peasant Studies*, 12 (2), 44-53.
- Habib, İ. (1999). *The agrarian system of Mughal India (1526-1707)*. New Delhi & New York: Oxford University Press.
- Hal, D. (1985). *The Marx-Engels chronicle: A day-by-day chronology of Marx And Engels' life and activity*. New York: Schocken Books.
- Halloway, S. W. (Ed.). (2006). *Orientalism, assyriology and the Bible*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.
- Hambly, G. R. G. (1982). Towns and cities: Mughal India. In T. Raychaudhuri & İ. Habib (Eds.), *Cambridge economic history of India* (Vol. 1, pp. 434-452). Cambridge: Cambridge University Press.
- Harbans, M. (1985). Marx on pre-colonial India: An evaluation. In Diptendra Banerjee (Ed.), *Marxian Theory and the Third World* (pp. 173-184). New Delhi: Sage Publiaction.
- Harstick, H. P., Sperl, R., & Strauß, H. (1999). *Die Bibliotheken von Karl Marx und Friedrich Engels: Annotiertes Verzeichnis Des Ermittelten Bestandes*. Berlin: Akademie Verlag.
- Hegel, G. W. F. (1902). *The philosophy of history* (trans. J. Sibree). New York: P.F. Collier.

- Holfbass, W. (2004). Special comments. In D. T. McGetchin, P. K. J. Park, & D. R. SarDesai (Eds.), *Sanskrit and «Orientalism»: Indology and comparative linguistics in Germany, 1750-1958* (pp. 237-244). New Delhi: Manohar.
- Hook, S. (1950). *From Hegel to Marx; Studies in the intellectual development of Karl Marx*. New York: Humanities Press.
- International Institute of Social History. (2008). *Karl Marx / Friedrich Engels papers*. Retrieved December 26, 2011 from <http://www.iisg.nl/archives/pdf/10760604.pdf>
- Jones, D. M. (2001). *The image of China in western social and political thought*. New York: Palgrave.
- Kaiser, B & Werchan I. (Eds.). (1967). *Ex libris Karl Marx und Friedrich Engels : Schicksal und Verzeichnis einer Bibliothek*. Berlin: Dietz Verlag.
- Kippenberg, H. G. (2002). Religious communities and the path to disenchantment: The origins, sources, and theoretical core of the religion section. In C. Camic, P. S. Gorski, & D. M. Trubek (Eds.), *Max Weber's economy and society: A critical companion* (pp. 164-184). Satnford: Stanford University Press.
- Kontje, T. C. (2004). *German orientalisms*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lowe, D. M. (1966). *The function of «China» in Marx, Lenin, and Mao*. Berkeley: University of California Press.
- MacIntyre, A. (1968). *Marxism and Christianity*. New York: Schocken Book.
- Marx, K. (1975). Debates on freedom of press. *MECW* (Vol. 1, pp. 132-181). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1976a). Hindistan'da İngiliz egemenliği. *Marks-Engels: Seçme yapıtlar* içinde (c. 1, s. 589-596). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1976b). Hindistan'da İngiliz egemenliğinin gelecekteki sonuçları. *Marks-Engels: Seçme yapıtlar* içinde (s. 597-603). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1979a). The British rule in India. In *MECW* (Vol. 12, pp. 125-133). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1979b). The future results of British rule in India. In *MECW* (Vol. 12, pp. 217-222). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1979c). The government of India. In *MECW* (Vol. 12, pp. 174-184). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1980). History of the opium trade. In *MECW* (Vol. 16, pp. 13-16). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1983a). Marx to Engels in Manchester, 16 January 1858. In *MECW* (Vols. 40, pp. 248-251). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1983b). Marx to Engels in Manchester, 2 June 1853. In *MECW* (Vols. 39, pp. 330-335). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1983c). Marx to Ferdinand Lasalle in Düsseldorf, 21 December 1857. In *MECW* (Vol. 40, pp. 225-227). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1986a). Economic manuscripts of 1857-58 (Grundrisse). In *MECW* (Vol. 28). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1986b). Economic manuscripts of 1857-58 (Grundrisse). In *MECW* (Vol. 29). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1987a). A contribution to the critique of political economy. In *MECW* (Vol. 29, pp. 257-420). New York: International Publishers.

- Marx, K. (1987b). From the preparatory materials [Original Text of Critique of Political Economy, 1858]. In *MECW* (Vol. 29, pp. 430-507). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1987c). Marx to Engels in Manchester, 14 March 1868. In *MECW* (Vol. 42, pp. 547-549). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1987d). Marx to Engels in Manchester, 25 March 1868. In *MECW* (Vols. 42, pp. 557-559). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1989). Economic manuscript of 1861-63: A Contribution to the critique of political economy (Theories of surplus value). In *MECW* (Vols. 31). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1990). *Kapital* c. 3 (çev. A. Bilgi). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1993). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* (çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1995a). Marx'tan Manchester'deki Engels'e, 2 Haziran 1853. *Seçme Yazışmalar 1* içinde (çev. M. Erdost, s. 88-90). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1995b). Marx'tan Manchester'deki Engels'e, 25 Mart 1868. *Seçme Yazışmalar 1* içinde (çev. M. Erdost, s. 235-238). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1996). *Capital Vol. 1*. In *MECW* (Vol. 35). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1997a). Afyon ticareti. M. Erdost (Ed.), *Sömürgecilik üzerine* içinde (s. 63-72). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997b). Hindistan Hükümeti. İçinde M. Erdost (Çev.), *Sömürgecilik Üzerine* (ss 63-72). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1998). *Capital Vol. 3*. *MECW* (Vol. 37). New York: International Publishers.
- Marx, K. (1999). *Grundrisse: Ekonomi politiğin eleştirisinin temelleri c. 1*. (çev. A. Gelen). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2003). *Grundrisse: Ekonomi politiğin eleştirisinin temelleri c. 2*. (çev. A. Gelen). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Krader, L. (1974). *The ethnological notebooks of Karl Marx: Studies of Morgan, Phear, Maine, Lubbock*. K. Van Gorcum & Co B.V.
- McCarney, J. (2000). Hegel's legacy. In T. Burns & I. Fraser (Eds.), *The Hegel-Marx connection* (pp. 56-78). Hampshire: Macmillian Press.
- McCarthy, G. E. (1988). *Marx' critique of science and positivism: The methodological foundations of political economy*. Boston: Kluwer Academic.
- Moskova Marx-Engels-Lenin Enstitüsü Ekibi. (1934). *Karl Marx: Chronik seines lebens*. Moskova: Marx-Engels-Verlag.
- Murti, K. P. (2001). *India: The seductive and seduced «other» of German orientalism*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Musto, M. (Ed.). (2008). *Karl Marx's grundrisse foundations of the critique of political economy*. London and New York: Routledge.
- Orientalism. (2009). *Oxford English Dictionary Online*. Oxford University Press.
- Rubel, M., & Manale, M. (1975). *Marx without myth: A chronological study of his life and work*. New York: Harper & Row.
- Said, E. W. (1995). *Şarkiyatçılık: Batı'nın şark anlayışları* (çev. B. Ülner). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmidt-Glintzer, H. (1993). The economic ethics of world religions. In G. Roth & H. Lehman (Eds.), *Weber's Protestant ethic: Origins, evidence, contexts* (pp. 347-355). Washington D.C.: German Historical Institute.

- Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations* (Vols. 1-2). New York: Oxford University Press.
- Sunar, L. (basımda). Aydınlanma döneminde Doğu'ya bakış: Değişen ilgiler ve söylemler. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (24).
- Thierry, H. (1996). *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya politik bakışı* (çev. Aysel Bora). İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (1967a). *Ancient Judaism* (trans. H. H. Gerth). New York: Free Press.
- Weber, M. (1967b). *The religion of India: The sociology of Hinduism and Budism* (trans. H. H. Gerth & D. Martindale). New York: Free Press.
- Weber, M. (1968). *The religion of China: Confucianism and Taoism* (trans. H. H. Gerth). New York: Free Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* ([Eds.] G. Roth & C. Wittich). University of California Press.
- Weber, M. (1988). *General economic history* (trans. R. I. Frank). London: Verso Books.
- Weber, M. (2009). Prefatory remarks to collected essays in the sociology of religion [Vorbemerkung]. In S. Kalberg (Ed.), *The Protestant ethic and the spirit of capitalism with other writings on the rise of the West* (4th ed., pp. 205-220). New York: Oxford University Press.
- Wokowck, U. (2008). *German orientalism: The study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*. London: Routledge.

Orientalist Sources of Classical Sociology: A Comparative Analysis of Marx and Weber

Lütfi Sunar*

There are various factors leading to the emergence of sociology. However, in any case these factors are closely related to the development of modern society. Sociology emerged to establish form and order in society and to investigate the disorder and giant transformations that created modern society. Its function, nonetheless, is not limited to this. It is also expected to explain the dawn of the new world order in the context of world history. Sociological thought has been much fed by orientalism to fulfill this function (Coşkun, 2007). Knowledge produced by orientalism has laid the groundwork for the comparisons that sociology has used to explain modern society. Consequently, the development and transformation of orientalism have supported the transformation of sociology.

This transformation can be clearly seen in the works of Marx and Weber, who are the most important thinkers of sociology. Their sources regarding Oriental societies show the relationship between orientalism and sociology. Furthermore, the quality of these resources demonstrates the central role of oriental studies in describing Western societies. The expansion of the scope and profundity of orientalist knowledge, which was produced in limited areas at the beginnings of the 19th century, has led to the diversification of the models that sociology has utilized. Within this framework, Weber had an opportunity to take advantage of comprehensive sources while Marx studied more limited sources. Nonetheless, the fundamental point that has not changed for both Marx and Weber is the definition of the Occident through the “othering” of the Orient, which is the heart of orientalism.

Orientalism developed in the 19th century from the hegemony of the Occident over the Orient and the western redescription of itself. Orientalists have explored the Orient, and helped to bring it under control; more importantly, they have built a foundation for the Occident to define itself. In parallel with orientalism, the emergence of

* Assist. Prof. İstanbul University Department of Sociology.

Correspondence: lsunar@istanbul.edu.tr, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ordu Caddesi, 34459 Beyazıt, İstanbul, Turkey.

sociology, a science focusing on modern society in the beginning of the 19th century, resulted in bringing about an interesting cooperation. Oriental studies have played a vital role in the taxonomy of societies arising from an effort to determine the phases of world history and in explaining the origins of humanity and confirm modern European identity. Orientalism has fulfilled a crucial function by providing an opportunity for the founders of sociology to describe modern society as the most advanced phase in world history.

Hence, the frame analysis of sociology has expanded while oriental studies have become specialized and diverse. This can be clearly seen by comparing the sources and the frame of analysis of Marx and Weber; the former wrote in the mid-19th century when orientalism was in the process of development and the latter wrote in the very beginning of the 20th century when oriental studies were more variegated and specialized. Both of these founders of sociology investigated Oriental societies to produce a historical explanation of modern society, which is based on orientalist points of view and sources.

As a thinker striving to explain modern society in the atmosphere of thinking in the 19th century, Marx's sources regarding Oriental societies are important to understand him. On the basis of the development of orientalism, travel books, reports by colony staff, the Enlightenment thinkers, English political economists, German philosophers of history, especially Hegel, and ethnological studies of the post-1870 are considered to be the main sources of Marx's analysis of Oriental societies.

Marx created an assessment framework based on the materials of political economists and Hegel's world history. Therefore, within the framework of Hegel's dialectic, Marx incorporated Oriental societies into his analysis to explain modern societies in light of his claim that "the explanation of a concept is, in fact, the explanation of its opposite". Hegel provided him with an assessment framework by formulating conceptual categories. Marx developed his opinions about the Orient within the framework of the concepts of "progressivism" and "despotism". English political economists' explanations of despotism in terms of the function of appraisal district, which dates back to Ancient Greece, had profound influence on Marx. Marx reached his own materialist interpretation of history by absorbing the economic opinions of political economists with the aid of Hegel's development scheme of world history. In this interpretation, Marx developed two opposite models by placing the dynamic and active Occidental civilization, the courier of progress, against the stable and passive Oriental civilization.

Within this explanation model, Marx compiled information regarding the Orient produced by the first Orientalist scholars and utilized them for his own descriptions. Taking into account the opinions of Bernier, Smith, Ricardo, Mills, Jones, Wilks, Metcalfe, Elphinstone, Campbell, Raffels, and J.S. Mills, Marx elaborated his oriental-

ist analysis on social stagnation, closed and immovable structure of rural societies, absence of cities, underdevelopment of independent classes etc.

In contrast to Marx's limited sources, Weber had comprehensive and specialized sources. In Weber's time, the orientalist had long become an expert using state funds. With the imperialist expansion starting post-1870, sub-disciplines were constituted owing to the hegemony established on the world, and many sources were carried to the Occident, translated and displayed at the big libraries and museums. While orientalists have conducted comprehensive research penetrating into many fields thanks to the easy availability of lots of resources, sociologists have had the opportunity to develop broad explanations of modernity that have received wide acceptance.

Since Weber explained the dawn of capitalism through Protestantism in connection with capitalism, he used the same point of origin in drawing a comparison among other civilizations. Therefore, he explored studies concerning Indian, Chinese, Ancient Mesopotamian and Islamic societies in the context of the development of religious ethics. From this point of view, the newly developed comparative history of religions has a special place among Weber's sources. It is a common academic approach in this period to integrate the analysis of modern Western history with comparative history of religions when medieval studies become prominent for the integrated description of Western history (Kippenberg, 2005, p. 171; Schmidt-Glintzer, 1993, pp. 349-350). Weber enormously benefited from Troelsch, Wellhausen and Siebeck in building his own theories. These scholars instilled in him the idea that religion is actually "the rejection of the world" and that Protestantism is the climax of religious thought.

Within the modernity theory that Weber strived to build, the crux of Weber's studies on Oriental societies relies on the theory of orientalist despotism just as was the case with Marx. In the time of Weber, the despotic character of the Orient became a universally accepted opinion supported by thousands of studies, travel books and literature works, overcoming the superficial judgmental tone of the first sources. With the widespread acceptance of modernity in the Occident, the Orient began to be defined in the form of an underdeveloped society as a whole. The Oriental social structure which former scholars used as a comparative model came to be depicted as a completely archaic form.

Weber studied India, China, Ancient Mesopotamia, and Islam within this scope. In Weber's time, Lutheran missionaries carried out important studies on China (Jones, 2001, pp. 99-119). In this context, the main sources of Weber concerning Chinese religion and society are the studies of Dutch sinologist Jan Jakob Maria de Groot (1854-1921), German sinologist Otto Franke (1863-1946), French sinologist Édouard Chavannes (1865-1918) and Père Albert Tschededir (1844-1912). In addition to these four sources, Weber made use of the Czech sinologist Rudolf Dvořák (1860-1920),

French sinologist Paul Pelliot (1878-1945) and Wilhelm Grube (1855-1908) on various subjects.

Because of its special cultural status for Germany, comprehensive research on India was carried out throughout the 19th century. Therefore, Weber conducted his studies on India's social, political, and religious life based on considerable sources. Weber frequently used Sir William Wilson Hunter's (1840-1900) twenty-volume *The Imperial Gazetteer of India*. Weber's point of view on India is mainly based on German Indologist Hermann Oldenberg. Weber also relied on the American Sanskrit scholar Edward Washburn Hopkins (1857-1932) for India's social and religious history.

Weber has various analyses of Islamic societies and Islam as a world religion. Weber often refers to Islam due to the fact that it has common origins with Christianity and Judaism, and is a basis for comparison with Protestantism. Within this context, Weber dealt with Islam and Islamic societies through the general molds of orientalism, influenced by the common views and works of his time. Weber's standpoint on Islam was shaped by the first generation of Islamicists, such as A. von Kramer (1828-1889), Theodor Nöldeke (1836-1930), Ignaz Goldziher (1850-1921), Carl Heinrich Becker (1876-1933), Joseph Kohler (1849-1919) and Christian Snouck Hurgronje (1857-1936), and the first historians of religion, such as Julius Wellhausen (1844-January 1918), Leopold von Ranke (1795-1886), and Jacob Burckhardt (1818-1897).

Weber had large amounts of specialized and diverse sources on Oriental societies. He performed his analysis of Oriental societies based on these sources. However, Weber's investigations have been many times more influential than the sources from which he benefited. Ignoring some rules of his own sociological understanding, Weber generalized the opinions which he extracted from these resources and converted them into theoretical explanations. This framework of analysis placed him at the center of the social sciences of the 20th century. For a long time, his model has been the basic approach to modernity and the appraisal of non-Western societies.

As seen in the diversification of the sources of Marx and Weber, the explanation of the Occident increases as the information about the Orient grows. We can see this by comparing Weber's theory and Marx's position concerning Oriental societies within his theory. While Marx builds an imaginary Orient as a comparative model based on limited sources, Weber constructs an othered Orient based on extensive empirical sources. Despite the fact that Weber's sources are more specialized and detailed, the perspective is the same: his theory separates the Occident from the Orient and assures the uniqueness of the West.

Marx is criticized more for his use of sources. His broad generalizations and theories based on simple and superficial information are always the subject of criticism. It is an important shortcoming of Marx to use sources without verifying their reliability.

Nonetheless, there is a bigger problem than this: Marx did not deny that he handled the Orient as a means for negation; he considered this necessary. It can be said that Marx, who inherited the viewpoint of his time on the Orient, did not this as a problem. His aim was explaining the Occident rather than the Orient. In his opinion, the Orient does not have an important place with regards to the future. It is a passive object that will be transformed. Consequently, there is no point in verifying information about it.

However, Weber had a goal of developing empirical explanations for the backwardness of the Orient, which is theoretically othered. The Orient is completely different as regards modernity, which belongs only to the Occident. Ignoring his own methodological principles, Weber built an excellent model of underdevelopment without exception by using sub-disciplines, such as history of religions, archeology, sinology, Indology, Assyriology. His explorations based on empirical sources have not been criticized as much as those of Marx. Then, it is necessary to go deeper and analyze not only Weber's theory but also his sources to criticize him. The use of the Orient for the explanation of the Occident reached a theoretical perfection with Weber. Nobody dared to question this conceptual foundation on which sociology is based; instead, only limited criticisms were suggested.

Marx and Weber's use of orientalist sources basically shows the main function of sociology. Sociology has been equipped to explain modernity and to position it as the most advanced form among other forms of society. The explanations they proposed, which were supported by orientalist sources they used without questioning, took their place in the orientalist tradition of explanation.